

Eugenisk indikasjon for abort – en historisk oversikt

Sammendrag

Bakgrunn. I moderne diskusjoner om fosterdiagnostikk og abort får man ofte inntrykk av at abortlovens eugeniske indikasjon er en arv fra 1930-årenes rasehygiene. Men selv om mye er skrevet om abortloven, er det få som systematisk har undersøkt den historiske utviklingen av den eugeniske indikasjon.

Materiale og metode. Artikkelen beskriver deler av norsk debatt i perioden 1910–60 med spesiell vekt på utviklingen av en eugenisk indikasjon. Kildene er i all hovedsak offentlige dokumenter (komitéinnstillinger, lovproposisjoner, stortingsdebatter) samt diskusjoner o.l. i Tidsskriftet. To vurderingstemaer er brukt i forhold til de enkelte lovforslagene: hvilken plass arvelighetsbetraktninger spiller for utformingen av en eugenisk indikasjon, og i hvilken grad en slik indikasjon begrunnes i samfunnshensyn snarere enn individuelle hensyn.

Resultater og fortolkning. Selv om samfunnshensyn sporadisk ble trukket inn i begrunnelser for den eugeniske indikasjon, er fraværet av eugenisk argumentasjon i norsk abortdebatt frem til 1960 påfallende. Det finnes spor etter en klart eugenisk eller rasehygienisk retning i 1930-årene, men denne ble fullført og lagt død med NS-regimets abortlov.

Engelsk sammendrag finnes i artikkelen på www.tidsskriftet.no

Basert på en artikkel i *Scandinavian Journal of History* (1), som inngikk i forfatterens doktoravhandling (2)

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Øyvind Giæver*

oyvind.giaver@ifikk.uio.no
 Institutt for filosofi
 Postboks 1020 Blindern
 Universitetet i Oslo
 0315 Oslo

* Nåværende adresse:
 Armauer Hansens gate 2A
 0455 Oslo

Diskusjoner omkring abortlovens eugeniske indikasjon relaterer seg i dag ofte til «seleksjonssamfunnet», og historiske paralleller trekkes gjerne tilbake til mellomkrigstidens eugeniske politikk. Denne politikken hadde som siktemål å forbedre befolkningens arvemessige (genetiske) sammensetning, gjennom ulike virkemidler som for eksempel sterilisering og ekteskapsforbud for sinnssyke (3). Men i hvilken grad kan den historiske utvikling av en eugenisk indikasjon i abortlovgivningen knyttes til den eugeniske bevegelse? Til tross for at mye har vært skrevet både om abortlovens og om eugenikkens historie i Norge, har spørsmålet om sammenhengen mellom de to stort sett vært forbigått i stillhet.

I denne artikkelen følger jeg debatten om norsk abortlovgivning fra Katti Anker Møllers (1868–1945) avisinnlegg for straff-frihet i 1913, til Stortingets vedtak om den første norske abortlov i 1960. Fokus vil gjennomgående være på utformingen av og begrunnelsen for en eugenisk indikasjon. Fremstillingen baserer seg i all hovedsak på offentlige dokumenter (komitéinnstillinger, lovproposisjoner og stortingsdebatter) og artikler i Tidsskriftet, som særlig i en tidlig fase var en av de viktigste arenaene for norsk offentlig abortdebatt. Basert på dette materialet argumenterer jeg avslutningsvis for at elementene av klassisk eugenisk argumentasjon historisk sett er nokså svake i norsk abortdebatt, og at den norske eugeniske bevegelse – kanskje litt overraskende – knapt var interessert i abortlovgivning som virkemiddel. Det finnes et veldig klart unntak, og det er den relativt ukjente abortloven som NS-regimet utformet under okkupasjonen.

Med «eugenikk» forstår jeg argumentasjon ut fra målsettingen om å påvirke sammensetningen av antatt arvelige egenskaper i befolkningen – som regel gjennom å for-

hindre videreføringen av påstått dårlige arveegenskaper. Dette innebærer at min analyse kommer til å dreie seg om politiske intensjoner snarere enn abortpraksis blant norske leger. Jeg gjør ingen forsøk på å drøfte hvorvidt ulike bestemmelser i abortlovgivningen faktisk fikk «eugeniske effekter», det vil si konsekvenser for befolkningens genetiske sammensetning. Når det gjelder abortlovgivningens ulike indikasjoner, har jeg ingen bedre definisjoner enn de som ble gitt av Straffelovrådet i 1956, og som er gjengitt i ramme 1 (4).

Frontlinjen etableres – 1910–30

Abortsaken i Norge spores gjerne tilbake til et innlegg i arbeideravisen *Social-Demokraten* i 1913 skrevet av kvinneverkstedskjemperen Katti Anker Møller. Møller var bekymret for at hardt belastede gravide kvinner var tvunget til å oppsøke kloke koner og kvakksalvere – på grunn av straffelovens forbud mot abort. Slike illegale aborter hadde ofte fatal utgang. Møller kunne vanskelig se at hensynet til det begynnende fosteret – «den plantelignende ansamling av stoff og væske i en kvinnes indre, uten følelse eller bevissthet» – skulle veie tyngre enn hensynet til kvinnen (5). Til tross for at Møller året før hadde vært til stede på den første internasjonale eugenikk-kongress i London sammen med en av tidens ivrigste talsmenn for eugenikk i Norge, Jon Alfred Mjøen (1860–1939), var hun ikke opptatt av eugeniske hensyn i forbindelse med abortsaken.

Innlegget avstedkom den første offentlige norske abortdebatten, som i første rekke kom til å dreie seg om abort på det som senere er blitt kalt *sosiale* indikasjoner. Verken eugenikk eller hensynet til de kommende generasjoner ble tatt opp i denne tidlige fasen. Sterke krefter, blant dem fremtredende leger, angrep Møllers standpunkt, mens støtte først og fremst var å finne i arbeiderkvinnebevegelsen. Like fullt ble liberaliseringskreftene sterkere utover i 1920-årene. Sovjetunionen hadde legalisert abort på sosial indikasjon i 1920, noe som inspirerte radikale krefter i norsk arbeiderbevegelse. I 1924 programfestet eksempelvis Kommunistpartiets kvinneorganisasjon legalisering av abort på sosial indikasjon.

I 1929 tok overlegen ved Kristiansand kommunale sykehus, Kristen Andersen

(1874–1950) abortsaken opp på årsmøtet i Kirurgisk forening. Andersen argumenterte for en liberalisering, i første rekke av aborter på det han kalte den *humanitære* indikasjon – dvs. abort av hensyn til vanskeligstilte kvinner. Han uttalte seg ikke uttrykkelig om abort motivert ut fra arvelighetshensyn, men nevnte i forbifarten at aborter var etisk uproblematisk når «mor eller far eller begge er notorisk mindreverdige individer uten klar forståelse av kjønnsaktens betydning eller av forelderskapets innhold» (6). Andre samfunnsmessige hensyn hadde Andersen lite til overs for; spesielt avviste han den frykt mange i samtiden hadde for den påståtte nedgangen i befolkningens kvantitet og kvaliteten.

Andersens innlegg gjorde øyensynlig en viss lykke. Ifølge overlegen ved Oslo kommunale kvinneklinikk Harald Natvig (1872–1947), som selv var til stede på kirurgenes årsmøte, hersket det en «tydelig halleluja-stemning» etter innlegget (7). Årsmøtets deltakere ble i hvert fall enige om å sende saken over til moderorganisasjonen, Legeforeningen, som straks nedsatte en arbeidskomité for å forberede en sak til årsmøtet i 1930. Komiteen bestod hovedsakelig av folk som var kjent for å ha et liberalt standpunkt i abortsaken: Katti Anker Møllers datter Tove Mohr (1891–1981), Sverre Kjelland-Mørdrø (1892–1974), som nylig hadde gitt uttrykk for liberale sympatier i abortsaken i sin prøveforelesning for doktorgraden, og Legeforeningens generalsekretær Jørgen H. Berner (1883–1964), foruten Kristen Andersen selv. Disse fire utgjorde flertallet i arbeidskomiteens innstilling, som forelå i mai 1930. Mindretallet bestod ene og alene av distriktslege Stian Erichsen (1867–1953). Flertallet brukte mesteparten av sin del av innstillingen til å argumentere for en liberalisering av abort av hensyn «til vedkommende kvinne resp. vedkommende hjemms økonomiske stilling eller hensynet til samfundet» (8). Utover denne bemerkningen var samfunnsmessige betraktninger påfallende fraværende fra flertallsinnstillingen; selv den eugeniske indikasjon («befruktning av eller ved mindreverdige») ble diskutert ut fra uttrykkelig individuelle hensyn og interesser. Flertallet avviste også at nedgangen i befolkningstallet var et relevant moment i abortspørsmålet, til dels fordi individuelle hensyn burde veie tyngre. Fraværet av eugenisk tankegodt i flertallsinnstillingen er desto mer bemerkelsesverdig fordi Jørgen H. Berner var en ivrig tilhenger av eugenikk og medlem i Mjøens private «Norske rådgivende komité for rasehygiene».

Om eugenikk var fraværende fra Legeforeningens arbeidsutvalgs flertallsinnstilling, var dette perspektivet desto tyngre til stede i mindretallsinnstillingen. Erichsen var

svært bekymret for de fallende fødselsrater generelt, og spesielt i de lag av befolkningen som «biologisk sett» burde få det beste avkommet. På denne bakgrunn ville Erichsen bare åpne for abort «hos den ikke selvhjulpne del av folket [...] som er merket av degenerasjon, alkoholisme, sykdom o.l. – den del som i det hele lever under pauperismens tegn», og da bare ved samtidig sterilisering (8) (tab 1).

Skyttergravskrig – abortdebattene i 1930-årene

Arbeidskomiteens innstilling startet en abortdebatt som skulle fortsette mer eller mindre sammenhengende – og langs omtrent den samme frontlinjen – frem til krigsutbruddet. Abortdiskusjoner ble arrangert land og strand rundt og fylte spaltene i Tidsskriftet. Private lovforslag florerte, men de fleste var varianter av enten det liberale eller det konservative forslaget i arbeidskomiteens innstilling (tab 1). Gynekolog Louise Isachsen (1875–1932) formulerte for eksempel et lovforslag til en debatt i Det norske medicinske Selskab i 1931 som var en moderat versjon av distriktslege Erichsens forslag i arbeidskomiteen (9). Isachsens forslag ble raskt det foretrukne alternativet – fremfor Erichsens mer ytterliggående – i konservative kretser, og forble det til langt ut i etterkrigstiden. I motsetning til Erichsen argumenterte Isachsen ikke ut fra befolkningens kvantitet og kvalitet, men i likhet med ham ville hun bare åpne for abort på medisinsk, etisk og eugenisk indikasjon. For Isachsen var dette «objektive» kriterier, i kontrast til de rent «subjektive» kriterier en sosial indikasjon ville innebære. Utover dette var det i Isachsens forslag sparsomt med begrunnelser. Louise Isachsen døde i 1932, men hennes venn Kristine Munch (1873–1959) leverte en juridisk bearbeidet versjon av forslaget som et formelt lovforslag til Justisdepartementet i 1934.

Lovforslaget kom som en reaksjon på at fire medisinerere – nemlig Kristen Andersen, Hjalmar Schilling (1867–1946), Kristjar Skajaa (1890–1956) og Sofus Viderøe (1880–1937) – og fire jurister litt tidligere samme år hadde levert et annet privat lovforslag til Stortinget som åpnet for abort etter søknad til spesielle abortnemnder (10). Forslaget fra «De åtte» var ifølge forslagsstillerne fremmet som et kompromiss, men det ble oppfattet som en oppfølging av den liberale linjen.

Også den offentlig oppnevnte Straffelovkomiteen av 1934 tok opp abortspørsmålet, men deres rapport, som kom i 1935, var i det store og hele bare en grundigere versjon av rapporten fra Legeforeningens arbeidskomité (11). Den bestod da også av flere av de samme medlemmene – nemlig Mohr, Andersen og Erichsen. I tillegg

Ramme 1

«En pleier dele de mulige grunnlag (indikasjoner) for abort i fire grupper:

1. Medisinsk indikasjon, det vil si at svangerskapet eller fødselen medfører fare for morens liv eller helse.
2. Etisk indikasjon. Hit hører tilfelle hvor kvinnen er blitt besvangret ved voldtekt eller blodskam eller misbruk av en mindreårig eller sinnssyk kvinne[...]
3. Eugenisk (også kalt arvebiologisk) indikasjon. En tenker her på tilfelle hvor en må regne med at barnet på grunn av sykdom eller arveanlegg hos foreldre vil komme til å bli legemlig eller åndelig defekt, f. eks. åndssvakt eller legemlig misdannet.
4. Sosial (humanitær) indikasjon. Her møter vi spørsmålet om forhold som fattigdom, boligmangel, farens drikkefeldighet, morens manglende evne til å ta seg av flere barn, eller de vanskeligheter som en barnefødsel utenfor ekteskap fører med seg både for mor og barn, skal godkjennes som lovlig grunnlag for abort.»

Fra Straffelovrådets innstilling (4)

deltok tre jurister og legene Ingeborg Aas (1876–1958) og Kristjar Skajaa. Et nytt moment var at Mohr nå gikk inn for selvbestemt abort. Ellers gikk samtlige medlemmer inn for en eugenisk indikasjon som til dels var begrunnet ut ifra samfunnets interesser – i tillegg til de direkte berørte parter. Det restriktive mindretallet (Erichsen og et annet medlem) la liten vekt på nedgangen i fødselstallene, noe som kanskje kan ses på bakgrunn av den økende arbeidsledigheten. Nedgang i folketallet virket neppe like truende så lenge arbeidsledigheten steg.

Straffelovkomiteens liberale flertallsinnstilling fikk en nokså kritisk mottakelse, ikke minst blant en del medisinerere. Reaksjonene kunne til dels være nokså sterke, som da Harald Natvig i 1936 utgav en «betenkning angående Straffelovkomiteens innstilling», kalt *Fosterdrap* (7). Natvig tok til orde for at abort bare skulle tillates på etiske og medisinske indikasjoner – dog inkluderte han også arvelighetshensyn. For øvrig dreide mye av diskusjonen i kjølvannet av komiteinnstillingen seg om den medisinske risiko knyttet til ethvert abortinngrep, som mange mente komiteen underkommuniserte. Justisdepartementet så seg etter hvert nødt til å innhente ytterligere informasjon, og henvendte seg blant andre til Det medisinske fakultet, som i 1936 vedtok – med ti mot seks stemmer – at risikoen forbundet med provosert abort var for stor til at den sosiale indikasjon burde legaliseres. På

Tabell 1 Forslag til endringer i abortlovgivningen før 1940. Tabellen viser hvilke indikasjoner de ulike forslag inneholdt (+) og hvilke de eksplisitt utelot (+). Tom celle indikerer at forslagsstilleren ikke omtalte angjeldende indikasjon

Forslagsstiller	År	Indikasjoner			
		Medisinsk	Etisk	Eugenisk	Sosial
Katti Anker Møller	1913				+
Kristen Andersen	1929	+	+	+	+
Legeforeningens komité, flertall	1930	+	+	+	+
Legeforeningens komité, mindretall	1930	+	+	+	+
Louise Isachsen	1931	+	+	+	+
«De åtte»	1934	+	+	+	+
Kristine Munch	1934	+	+	+	+
Straffelovkomiteen, flertall	1935	+	+	+	+
Straffelovkomiteen, mindretall	1935	+	+	+	+
Harald Natvig	1936	+	+	+	+

denne bakgrunn vegret den nye Arbeiderpartiregjeringen seg for å avslutte abortsaken og valgte i stedet å sende den tilbake til Straffelovkomiteen for en ny vurdering. Før saken kom så langt ble imidlertid Norge okkupert, og abortsaken tok en ganske annen retning.

Okkupasjon 1940–45

Nasjonal samling (NS) hadde programfestet eugenisk «vern om folkeætten» allerede i 1934, og etter at det ble det statsbærende partiet i september 1940 tok man raskt skritt i retning av å sette dette programpunktet ut i livet. NS-regimets ytterliggående eugeniske steriliseringslov, lov nr. 1 til vern om folkeætten, er relativt godt kjent, men mindre kjent er lov nr. 2 til vern om folkeætten. I praksis var dette Norges første abortlov. Om lov nr. 2 er kildene nokså sparsomme, men loven ser ut til å ha blitt til i en tautrekking mellom norske og tyske okkupasjonsmyndigheter – førstnevnte ved Innenriks- og Justisdepartementene, sistnevnte ved Reichskommissaren. Etter en del forberedende korrespondanse seg imellom sendte de to NS-styrte departementene 16. april 1942 et lovforslag til ministerpresident Quisling. Forordet oppsummerte lovforslaget og plasserte det i kontekst: «Mens den medisinske indikasjon må begrenses og den sosiale indikasjon forkastes, må to andre indikasjonsområder legaliseres, nemlig avbrytelse av svangerskap av eugeniske grunner og ved forbrytelser mot kvinnens kjønnsfrihet.

En sanering og forbedring av rasens kvalitet krever tillatelse til å avbryte et svangerskap hvor det med stor sansynlighet [sic] kan ventes at barnet vil komme til å lide av betydelige legemlige eller sjelelige svakheter.» (Innenriksdepartementets Innstilling 16. april 1942 om lov om avbrytelse av svangerskap, Riksarkivet).

Men før loven kunne tre i kraft måtte den sanksjoneres av Reichskommissar Terboven (1898–1945), og han krevde at den etiske

indikasjon måtte ut! Så lenge man kunne forvente at barnet ville bli velskapt, mente Reichskommissaren, så burde det også fødes (brev fra Der Reichskommissar für die besetzten norwegischen Gebiete 27. juli 1942, Riksarkivet). Dette litt overraskende kravet må ses i lys av den tyske befolkningspolitikk i de okkuperte områder. Mens det var forbudt for tyske soldater i Øst-Europa å pleie omgang med lokale kvinner, var dette tillatt – det ble til dels oppmuntret – i Danmark, Norge, Nederland og Belgia. Reichskommissaren var åpenbart opptatt av at det verdifulle avkom av tysk-norske forbindelser ikke skulle gå tapt.

Lov nr. 2 ble offentliggjort i *Tidsskrift for Norges Lægeforbund* (den nazifiserte versjon av *Tidsskriftet*) i mars 1943 (loven var datert 7. januar samme år), med Terbovens endringer innarbeidet (12). Den første paragrafen i lovteksten slo fast at svangerskap bare kunne avbrytes på medisinsk og eugenisk indikasjon; øvrige paragrafer regulerte søknads- og saksbehandlingsprosedyrer.

En forskrift kunngjort i desember 1943 (ramme 2) bidrog ytterligere til å understreke lovens eugeniske karakter (13). Forskriften slo fast at forslag om sterilisering av den «syke eller defekte» forelderen måtte vedlegges søknader om abort etter den eugeniske indikasjon, og listet opp ti antatt arvelige «sykdommer og defekter» som ville tjene som indikasjoner (ramme 2). Listen var identisk med en tilsvarende liste utarbeidet i forbindelse med den nazistiske steriliseringslovens eugeniske indikasjon.

Den nazistiske abortloven – som øyensynlig var unik for Norge, selv ikke Nazi-Tyskland hadde en egen, rasehygienisk abortlov – fikk trolig ikke altfor stor innvirkning på abortpraksis blant norske leger i den korte tiden den var i kraft. Noen direkte motstand mot loven er det imidlertid ikke tegn til, slik tilfellet var med steriliseringsloven, som ble gjenstand for en aktiv boikott av norske

psykiatere. En viss effekt må loven ha hatt, for det fortsatte å komme inn søknader om abort etter lov nr. 2 til Medisinaldirektøren. Dette vet vi fordi Direktoratet i august 1945 så seg nødt til å rykke ut i *Tidsskriftet* for å gjøre oppmerksom på at loven hadde opphørt i og med frigjøringen (14).

Våpenhvile – abortloven av 1960

Det tok tid før abortsaken ble tatt opp igjen etter krigen. Det var de som beklaget dette; Gabriel Langfeldt (1895–1983) etterlyste for eksempel en adgang til eugeniske aborter på Psykiatrisk forenings årsmøte i 1945. «Med den nåværende lovgivning som kun medgir adgang til å fremkalle abort på medisinsk indikasjon, er det således neppe lovlig adgang til å fjerne f.eks. et to måneders foster, selv om det er 100 pst. sannsynlighet for at barnet vil bli åndssvakt,» hevdet Langfeldt (15). Av helt andre grunner tok både Tove Mohr og helsedirektør Karl Evang (1902–81) opp igjen liberaliseringssaken i en rekke foredrag i den umiddelbare etterkrigstid. Men først i 1951 bad Justisdepartementet det nyetablerte Straffelovrådet om å ta opp abortspørsmålet. De faste medlemmene, som først og fremst var jurister, ble i sakens anledning styrket med medisinerne Kristjar Skajaa, Ørnulv Ødegaard (1901–86) og Valborg Klem (1919–98) samt en økonom og en jordmor. Rådet brukte fem år på å komme med en innstilling, som forelå i juni 1956 (3).

Straffelovrådets innstilling, «Adgangen til å avbryte svangerskap», foreslo å legalisere både en eugenisk («når det er fare for at barnet vil komme til å lide av en alvorlig sykdom eller betydelig legemlig eller sjelelig mangel») og en sosial indikasjon (3). Innstillingen inneholdt relativt lite argumentasjon for den eugeniske indikasjonen, men rådet bemerket at årsaken til alvorlige sykdommer eller mangler kunne ligge i arv, sykdom hos moren og sykdom eller skade i morslivet. Det rådet brukte en del plass på, var å drøfte hvorvidt det burde stilles krav om samtidig sterilisering i forbindelse med abort på eugenisk indikasjon. Konklusjonen ble at et slikt krav ikke burde stilles, fordi dette ville kunne få enkelte kvinner til å avstå fra abort og heller føde barn med alvorlige sykdommer og mangler «både i strid med morens ønske og samfunnets interesser». Liknende betraktninger preget også deler av rådets diskusjon og formulering av den sosiale indikasjonen. En slik indikasjon ville, ifølge rådets forslag, tillate abort i tilfeller der uheldige omstendigheter som alkoholisme, stoffmisbruk og kriminell eller asosial atferd ville gjøre fødselen av enda et barn til en tragedie. Årsaken til slike uheldige omstendigheter var ofte, mente rådet, å finne i intellektuell eller moralsk svikt som også – gjennom arv eller miljø – ville kunne prege avkommet.

Abortdebatten som fulgte Straffelovrådets innstilling, hadde mange likhetstrekk med den diskusjon som hadde fulgt Straffelovkomiteens innstilling i mellomkrigstiden. På kirkelig hold gikk man inn for en mer restriktiv lov langs de linjer Louise Isachsens forslag hadde trukket opp; mens kvinnesakskrefter samt deler av arbeiderbevegelsen støttet Straffelovrådet. Medisinerne var fortsatt splittet. Et nytt element var at mens den eugeniske indikasjon i en eller annen form hadde hatt bred støtte før krigen, ble den nå trukket i tvil av stadig flere, og særlig i kirkelige kretser. Norges kirkelige Landslag foreslo for eksempel at formuleringen «Når det er fare for...» i Straffelovrådets foreslåtte eugeniske indikasjon ble erstattet med «Når det er overveiende sannsynlig...», noe som utvilsomt ville innebære en langt mer restriktiv bestemmelse (16). Forslaget var inspirert av Johan Scharffenberg (1869–1965), som i 1930-årene hadde vært en tilhenger av eugenikk, men som nå avviste abort på eugenisk grunnlag: «Vi kan ikke ved lov til late drap på nyfødte barn selv når de med sikkerhet er unormale eller deformerte, så kan vi rettferdiggjøre drap på fostre på grunn av en hypotetisk frykt?» Scharffenberg viste også til at begge foreldre av den svenske poeten Gustav Fröding led av arvelige sinnssykdommer, men hvilket tap hadde det ikke vært for Sverige om hans mor hadde fått adgang til abort?

Også på Stortinget var det et ikke ubetydelig mindretall, hovedsakelig fra Kristelig Folkeparti, som konsekvent stemte imot alle lovforslag som inneholdt en eugenisk indikasjon da abortsaken til slutt kom opp i 1960 (17). Scharffenbergs argument ble også her tillagt vekt: fosterets liv var for verdifullt til å kunne ofres for det man hevdet var en høyst usikker og hypotetisk risiko. KrF-representanten Bunkholdt beskyldte i tillegg tilhengerne av en eugenisk indikasjon for å sette samfunnets interesser foran fosterets. Høyres representant Kåre Willoch (f. 1928) slo tilbake ved å hevde at hans støtte til den eugeniske indikasjon utelukkende skyldtes hensynet til kvinnen selv, og distanserte seg eksplisitt fra mellomkrigstidens rasehygiene. Hans partifelle Per Lønning (f. 1928) erklærte derimot at han ville stemme mot en eugenisk indikasjon for å forsvare de defekte individers livsrett. Den indikasjonen som likevel til slutt ble vedtatt, krevde at det skulle være «en alvorleg fare for at arvelyte hos nokon av foreldra, eller sjukdom hos kvinna medan ho går med barnet, eller skade på fosteret i mors liv kan føra med seg at barnet kjem til å få ein alvorleg sjukdom eller eit stort lekamleg eller sjeleleg lyte». Diskusjonen om den sosiale indikasjon, på sin side, endte i et underlig kompromiss: en adgang til abort på sosioøkonomisk grunnlag ble inkludert under

den medisinske indikasjonen. Dersom ulike faktorer, inkludert sosiale og økonomiske forhold, gjorde at en fødsel ville utgjøre en trussel mot kvinnens liv eller helbred, skulle abort kunne tillates under den medisinske indikasjon i abortloven av 1960.

Abortloven av 1960 var den første abortlov sanksjonert av det norske Stortinget. Siden loven på mange måter utgjorde et kompromiss mellom den restriktive og den liberale siden i abortdebatten, og siden begge sider anerkjente behovet for en abortlov, kan 1960-loven ses som et gjennombrudd i abortsakens historie – for alle parter. Slik sett innebar den en våpenhvile i debatten. Som kjent var dette bare en midlertidig tilstand; i 1975 fikk vi en ny abortlov som, etter en lovendring i 1978, åpnet for selvbestemt abort. I forhold til den eugeniske indikasjon skjedde det i denne perioden bare mindre, og hovedsakelige språklige, endringer. Heller ikke var denne indikasjonen gjenstand for noen videre debatt i 1960- og 70-årene. Den største endringen var kanskje av retorisk art: Mens den eugeniske indikasjonen omtales nettopp som en «eugenisk» indikasjon i forarbeidene til både lovene av 1960 og 1975, gikk man i forarbeidene til 1978-loven over til å kalle den en «arvemessig» indikasjon. Dette kan kanskje tas som uttrykk for en gryende kritisk bevissthet omkring det som senere er blitt kalt «selektiv abort», i en tid da den moderne fosterdiagnostikk var i en rivende utvikling.

Diskusjon

Noe av det mest iøynefallende i utviklingen av den eugeniske indikasjon i den norske abortlovgivningen, er fraværet av eksplisitte eugeniske begrunnelser, det vil si argumenter som involverer den fremtidige arvemessige komposisjon av befolkningen. Som vist ovenfor finnes det enkelte eksempler på hva som trolig må tolkes som samfunnsøkonomiske hensyn i abortsaken, der man argumenterte med at aborter i enkelte tilfeller ville kunne spare samfunnet for en ekstra byrde. Men disse argumentene var like mye koblet til den sosiale indikasjonen som til den eugeniske. Hensynet til enkeltindividene – den gravide kvinnen og hennes familie – var primært, mens samfunns-hensyn bare ble nevnt som et tilleggsargument, gjerne i en bisetning.

Kan fraværet av eksplisitt eugenisk argumentasjon i abortdebattene skyldes at dette argumentet i 1930-, 40- og 50-årene var så selvsagt at aktørene kunne forutsette det implisitt, som en innlysende ønskelig konsekvens av en eugenisk indikasjon? Enkelte formuleringer kan tolkes slik, som for eksempel da lege Ingeborg Aas, som hadde vært medlem av Straffelovskomiteen av 1934, i en passasje fra en bok fra 1935 om abortspørsmålet hevdet at «Det norske folk synes allerede ved Stortingets enstemmige

vedtagelse av steriliseringsloven i 1933 å ha gitt tilkjenne, at det har gjort seg fortrolig med et syn, som finner det meningsløst at uheldige arvelige egenskaper skal ha fritt spillerum til å føres videre ned gjennom slektene» (18). Men dersom vi sammenholder diskusjonene om abortloven med andre, samtidige lovdebatter som steriliseringslovgivningen og ekteskapslovgivningen, synes abortdiskusjonen å skille seg ut som relativt lite preget av eugenisk tankegodt. Eksempelvis deltok psykiateren Ørnulv Ødegaard i 1950-årene både i Straffelovrådets behandling av abortspørsmålet og i en komité som skulle forberede endringer i ekteskapslovgivningen. Men mens han i innstillingen om ekteskapsloven benyttet anledningen til å argumentere grundig for en eugenisk effekt av ekteskapsforbud for sinnssyke (19), finner vi ingen tilsvarende argumentasjon for den eugeniske indikasjon i Straffelovrådets forslag til abortlov. Et annet eksempel på en fremstående tilhenger av eugenikk som kunne ha påvirket abortlovgivningens forarbeider i eugenisk retning, var Legeforeningens mangeårige generalsekretær Jørgen H. Berner. Han var medlem i Jon Alfred Mjøens «Rådgivende komité for rasehygiene» og i Legeforeningens arbeidskomité i abortspørsmålet. Heller ikke Berner benyttet anledningen til å fremføre eugeniske argumenter i komitéinnstillingen.

I det hele tatt er fraværet av fremtredende norske tilhengere av eugenikk eller rasehygiene i abortdebatten påfallende. Den kanskje ivrigste norske talsmann for eugenikk,

Ramme 2

Fra forskrifter til gjennomføring av Lov nr. 2 til vern om folkeætten

«Følgende sykdommer og defektilstander hos noen av foreldrene kommer først og fremst i beraktning [sic] som årsak til avbrytelse av svangerskap [...] for så vidt de er av arvelig art:

- a. Åndssvakhet og evnesvakhet.
- b. Svære former av psykopati, særlig hos asosiale individer.
- c. Svær form av alkoholisme.
- d. Schizofreni.
- e. Epilepsi.
- f. St. Veitsdans.
- g. Blindhet.
- h. Døvhhet.
- i. Svære former av legemlige misdannelser.
- j. Alvorligere former av annen sykdom eller defektilstand enn ovenfor nevnt.

Abnormt arveanlegg hos noen av foreldrene kan danne grunnlag for avbrytelse av svangerskap [...] selv om vedkommende ikke selv er syk eller synbar defekt...»

Jon Alfred Mjøen, deltok ikke i abortdebatten, men anså tvert imot «Beskyttelse av det ufødte barn» som et sentralt punkt i sitt «Norske program for rasehygiene» (20). En eugenikkentusiast som Johan Scharffenberg, som for øvrig deltok svært aktivt i de fleste av sin tids offentlige folkehelsedebatter, var fraværende i abortdebattene – inntil han etter krigen argumenterte *mot* den eugeniske indikasjon.

Det ser altså ut til at mange av de ivrigste forkjemperne for eugenikk i Norge var svært skeptiske til, om ikke direkte motstandere av, en eugenisk indikasjon i abortloven. De som på den andre siden argumenterte for en slik indikasjon, gjorde det oftere av individuelle enn av kollektive hensyn. Men det fantes også en tredje og nokså ytterliggående posisjon, representert for eksempel ved distriktslege Stian Erichsen i Legeforeningens arbeidskomité. Erichsen var, som vi så, tilhenger av en svært restriktiv eugenisk indikasjon av hensyn til befolkningens genetiske sammensetning. Denne linjen i norsk abortlovgivnings histo-

rie ble gjennomført i lovs form av NS-regimet under okkupasjonen – og ble øyensynlig også lagt død med frigjøringen.

Manuskriptet ble godkjent 7.9. 2005.

Litteratur

1. Giæver Ø. Abortion and eugenics: the role of eugenic arguments in Norwegian abortion debates and legislation, 1920–1978. *Scand J History* 2005; 30: 1–24.
2. Giæver Ø. Expert advice: medical experts as policy advisors in 20 th century Norway. Doktoravhandling (dr.art). Oslo: Universitetet i Oslo, Unipub, 2004.
3. Haave P, Giæver Ø. Sterilisering på medisinsk grunnlag og sammenhengen mellom eugenikk og humangenetikk. Et forprosjekt. Oslo: Norges forskningsråd, 2000.
4. Adgangen til å avbryte svangerskap. Trondheim: Straffelovrådet, 1956.
5. Aanesen E. Ikke send meg til en «kone», doktor: fra tre års fengsel til selvbestemt abort. Oslo: Oktober, 1981.
6. Andersen K. Abortus provocatus med særlig henblikk på dens mulige sociale og humanitære indikasjoner. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1929; 49: 1191–215. (www.legeforeningen.no/index.db?id=21576 (30.8.2005).)
7. Natvig H. Fosterdrap. Betenkning angående Straffelovkomiteens innstilling i spørsmålet forandring av straffelovens § 245 m.m. Oslo: Centraltrykkeriet, 1936.
8. Abortus provocatus. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1930; 50: 608–48.
9. Forhandlinger i Det norske medicinske Selskab 1931, Møte den 27de februar 1931.
10. Forslag angående abortus provocatus. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1935; 55: 39–40.
11. Innstilling nr. 1 fra den av Justisdepartementet den 5 juli 1934 nedsatte komite til revisjon av straffeloven angående forandring i straffeloven § 245 og angående utførelse av lov om avbrytelse av svangerskap. Oslo: Justis- og politidepartementet, 1935.
12. Lov nr. 2 til vern om folkeætten. *Tidsskrift for Norges Lægeforbund* 1943; 63: 109–11.
13. Om lov nr. 2 til vern om folkeætten av 7. januar 1943. *Tidsskrift for Norges Lægeforbund* 1943; 63: 634–7.
14. Abortus provocatus. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1945; 65: 97.
15. Langfeldt G. Psykiatriske arbeidsoppgaver i etterkrigstiden. *Tidsskr Nor Lægeforen* 1945; 65: 307–10.
16. Ot.prp. nr. 15 (1959). Om lov om adgang til avbrytelse av svangerskap.
17. Stortingsforhandlinger. Debatter m.v. i Stortinget 6. oktober 1960.
18. Aas I. Kvinnen og barnet i forhold til spørsmålet abortus provocatus. Oslo: Aschehoug, 1935.
19. Innstilling fra komiteen til revisjon av lovgivningens bestemmelser om medisinske ekteskaphindringer. Oslo: Justis- og politidepartementet, 1960.
20. Mjøen JA. Det norske program for rasehygiene. Oslo: Bentzens boktrykkeri, 1932.